
Момчил Младенов/M. Mladenov

БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКВА И ЛИОНСКАТА УНИЯ
ОТ 1274 г.

Bulgarian Church and the Union of Lyon of 1274

In this report, the author traces major events related to the conduct of The Second Council of Lyon (1274) and the Union between Roman Church and the Patriarchate of Constantinople. On this occasion emphasis is placed on Byzantium's attempts to repeal the Autocephaly of the Serbian and Bulgarian Churches in the interest of Archbishopric of Ochrid. According to the author, this is due to aspiration of the Byzantine Emperor to strengthen his power in this region because there was a risk of military campaign on the side of the Neapolitans. Attention is paid to the position of the Bulgarian State and Church towards the Union. Firstly Bulgarians has been reluctant to join to Union, but about 1276 this item has been changed. On that occasion the Bulgarian government negotiated with the Egyptian ruler for joint action against Byzantium. According to the author this indefinite position was dictated by the desire for the preservation of the Bulgarian political and religious interests. Finally, the author examines some works of Old Bulgarian literature with certain responses on the subject.

Key words: *The Second Council of Lyon, Church Union, Byzantium, Bulgarian Church, Old Bulgarian literature.*

Контактите на Българската православна Църква с Папството през Средните векове се раздвояват на значим интерес в българската историография¹. Целта на настоящите бележки е да фокусираме вниманието си върху един от значимите епизоди в тази насока – отношението на Българската църква към Лионската уния. Предисторията на интересувашите ни събития ни отвежда към август 1272 г., когато император Михаил VIII Палеолог (1259–1282) издава един хрисовул на Охридската архиепископия. Към документа са приложени трите грамоти на император Василий II (първата се датира от 1019 г., втората е от 1020 г., а третата е издадена между 1020 и 1025 г.). От тях следва да се види колко обширен е бил диоцезът на Охрид в първите десетилетия от учредяването на църковния престол.

Всичко това е подчинено на една цел – императорът подканя Охридския архиепископ да възвърне загубените си епархии и по този начин да се реконструира църковно-административното устройство от първата четвърт на XI век². Вярно е наблюдението на М. Дринов, че в грамотата не се говори пряко за ликвидирането на Търновската патриаршия и Сръбската архиепископия. Обстоятелството обаче, че те не са съществували към началото на XI век, ясно говори за идеята на Константинопол те да бъдат закрити³.

Опит да се реализира този замисъл може да се проследи и по време на заседанията на II Лионски събор. Неговото тържествено откриване става на 4 май 1274 г. в катедралния храм на южнофренския град⁴. В работата на това важно за християнския свят събитие участват около 500 епископи, 60 абати и общо над 1000 прелати. Сред тях се открояват имената на известни богослови на Западната църква, като св. Бонавентура и Алберт Велики. Присъстват пратеници на почти всички европейски дворове. Основните цели на Събора се свеждат до провеждането на реформи в Римската църква, оказването на помощ за Светите земи и обединението на латинското християнство и православния свят. Византийските пратеници пристигат на 24 юни и няколко дни по-късно официално се включват в заседанията. На 6 юли е провъзгласена Унията между Константинополската патриаршия и Римската църква. Ръководителят на византийската делегация, великият логотет Георги Акрополит полага тържествена клетва с която се обявява края на схизмата и готовността на Цариград да признае върховенството на Папството. Освен това ромейските пратеници изповядват Символа на вярата, съдържащ доктрината за *filioque*. В хода на разговорите от византийска страна е поставен въпросът за закриването на Българската и Сръбската църкви. Основният аргумент, на който се настоява, е, че те получават автокефален статут без съгласието на Рим. В този смисъл се посочва, че император Юстиниан I Велики (527–565) желал да повиши авторитета на родния си град Охрид и го нарекъл Юстиниана. Той помолил папа Вигилий (537–555) да го издигне за митрополия, на която били подчинени България и Сърбия. В техните диоцези в по-ранни времена се намирали провинциите Средиземна и Прибрежна Дакия, Дардания, Горна и Долна Мизия и Панония⁵.

Въпросните моменти от политиката на Михаил VIII спрямо Сръбската архиепископия и Търновската патриаршия от 1272 г. и 1274 г. се интерпретират като част от цялостната политика за спечелването на Папството. В тази насока василевсът се стреми да се представи за гарант по връщането на старите римски епархии на Балканите⁶.

Към аргументите на авторите, които се придържат към това гледище ще добавим, че вероятно точно поради това ромейите припомнят връзката на Охрид с древната Първа Юстиниана (*Justiniana prima*). Последната е създадена през 535 г. с център Тавресиум (*Tauresium*), който се намира в провинция Средиземноморска Дакия. По същото време префектурата Илирик (с център Солун), в която влизат диоцезите Дакия и Македония, е подчинена на папата. Солунската катедра

зависи от Константинопол и едва след смъртта на Юстиниан I (565 г.) от Рим започват да приемат, че Първа Юстиниана е част от Римския викариат. За продължителен период от време, след началото на VII в. името ѝ не се споменава в изворите. Възстановяването на идеята за Първа Юстиниана става след завладяването на българските земи от император Василий II, който полага основите на Охридската архиепископия⁷.

При разглеждането на хрисовула от 1272 г. е необходимо да се върнем към сведенията за ранната църковна история на Търново. Когато описва възстановяването на Българската патриаршия през 1235 г., Никифор Григора съобщава и следното: “В това време и търновският епископ получил завинаги независимост, а дотогава той бил подчинен на архиепископа на Първа Юстиниана поради древното родство с тамошния народ”⁸. По-различна е информацията на Георги Акрополит, който по повод на същото събитие заявява: “Тогава бе решено с императорско и съборно постановление и търновският архиерей, който беше подчинен на константинополския да бъде почетен като самостоятелен и бе постановено да се нарича патриарх...”⁹. Като разглежда тези сведения В. Н. Златарски поставя акцент върху противоречията между Охрид и Търново. Той е напълно прав когато отбелязва, че информацията на Акрополит е необходимо да се интерпретира от византийска гледна точка. След сключването на Унията между Търново и Рим през 1204 г. и до нейното скъсване не е възможно търновският архиерей да бъде подчинен на Цариград. Що се отнася да писаното от Григора, бележитият наш историк следва изводите на В. Г. Василевский, че охридският архиепископ е бил в изолация от събитията¹⁰. В подробната си студия за църковната политика на Иван Асен II, П. Ников приема, че през 1235 г. е постигнат напълно автокефален статут на патриаршия за Българската църква и дава предпочитание към сведението на Акрополит¹¹. При изясняването на въпроса се взема под внимание и информацията в епархийския списък на Нил Доксопатър от 1143 г. В него се казва, че Дръстърската митрополия и петте ѝ неназовани епархии в Хемимонт са подчинени на Цариград¹². Същевременно във втората грамота на Василий II от 1020 г. Дръстър и неговите епархии са подчинени на Охрид¹³. Известно е, че при учредяването на Търновската епископия вземат участие трима архиереи, един от които е видинският, а той е подведомствен на Охрид. Останалите двама епископи може да са били от Цариградската патриаршия, но може да са и от Охрид. В търсенето на отговора, Б. Николова напомня, че е трудно в разгара на българското освободително движение да се търси благосклонно отношение от Вселенската патриаршия. По-скоро на такова благоразположение може да се разчита от страна на Охрид. Същата авторка посочва едно писмо на охридският архиепископ Димитър Хоматиан от 1226/7 г. в което той пише: “...защото Търново е част от епархията, която е под наше разпореждане”. Следователно може да се предполага, че учредяването на търновската катедра е станало с участието на охридски епископи¹⁴.

Връщайки се към хрисовула от 1272 г. можем да видим основанията на Охрид да претендира върху диоцеза на Търново като част от територии върху които е имал юрисдикция в миналото. Също така не бива да се забравя, че в предходните десетилетия със създаването и издигането на Търновската катедра се стига до някои противоречия между нея и Охридската архиепископия. Тези несъгласия се дължат най-общо казано на целенасочената политиката на Асеновци за пренасяне на духовни ценности от западните части на Балканите към източните. В този смисъл е достатъчно да се спомене привнасянето на култа към св. Димитър Солунски на българска почва и пренасянето в столицата на мощите на св. Йоан Рилски, св. Иларион Мъгленски, св. Гаврил Лесновски, св. Йоаким Осоговски, св. Прохор Пчински. Както е добре известно, всички те произхождат от западните български предели. Подобни действия са подчинени на търсената от Търново духовна приемственост със всички български земи и стремеж към изграждане на силна централизация. Същевременно това изключва търсенето на приемственост на Търново с Охридската архиепископия, която през първата половина на XIII в. е силно елинизирана¹⁵.

При отговора на въпроса защо точно през 1272 г. Михаил VIII Палеолог издава въпросната грамота, ни се струва, че трябва да се има предвид още едно обстоятелство. През същата година Шарл д'Анжу завладява албанските области¹⁶ и епархиите в тях остават извън обсега на Охридската архиепископия. Изправен пред опасността от непосредствен поход на неаполитанците и техните съюзници на Балканите (Сърбия и България), василевсът се стреми да "компенсира" охридският архиепископ с епархиите на Българската и Сръбската църква. Или по-скоро, той иска да демонстрира пред него своето трайно благоразположение в този напрегнат момент. Това е в интересите и на охридския престол, който след възстановяването на Българското царство и едновременно с неговото разширение загубва много епархии, които преминават под върховенството на Търновската църква¹⁷.

Един поглед към състоянието на Сръбската църква, която също е засегната в грамотата от 1272 г. ще ни насочи към разсъждения в подобна насока. В резултат от политическите договорености между Сърбия и Никея през 1219 г. е създадена автокефална Сръбска архиепископия. Тогава св. Сава е издигнат от никейския патриарх Мануил I за архиепископ на "всички сръбски и поморски земи"¹⁸. С този акт Охридската архиепископия е лишена от четири епархии: Рашка, Призренска, Липенийска и Сремска. По този повод архиепископ Димитър Хоматиан изразява недоволството си в специално послание до св. Сава. В него се заявява, че "Сърбия се намира в диоцеза на престола на България", т.е. на Охрид. От тази позиция Хоматиан обвинява св. Сава в неканонично получаване на архиепископски сан от чужда духовна власт, завземане на Рашката епархия и сваляне на призренския епископ¹⁹.

По всяка вероятност II Лионски Събор се изказва в подкрепа на Михаил VIII Палеолог, без това да е направено с нужната категоричност²⁰. За това говори

едно послание на папа Григорий X от юли 1274 г. Интересуваният ни текст гласи следното: “В страната Загора (България – бел. авт.) и в Сърбия, както всички знаят, без съгласието на Апостолическия престол не може да има нито патриарх, нито някакво друго църковно достойнство за някого”²¹. По-нататък се потвърждава виждането, че Охрид е наречен Юстиниана и правата на охридския престол са дадени от папа Вигилий. Придобиването пък на съответните достойнства в църковната йерархия от Българската и Сръбската църкви станало след падането на Константинопол под властта на латинците и като резултат от договорите между гърци, сърби и българи за изгонването на кръстоносците. В обобщение на това състояние в посланието се заключава: “Всичко това обаче било извършено против каноните и църковните обичаи и ние твърдим, че онези са извършили грабеж. Но тъй като споменатите сърби и онези от Загора са благосклонни към настоящето обединение на църквите, което показват техните писма до Константинополския патриарх Йосиф, ще последват писма от страна на нашия светейши господар папата до латинците, които служат на императора, до войните и техните прислужници да му служат добре и вярно според клетвата си и да не търсят повод за обратното в разприте на църквите, както беше преди.”²².

Една от причините за неопределеността на съборното решение се дължи на политическия ситуация. По същото време продължават активните преговори на Шарл д' Анжу с България и Сърбия за съвместни действия против Византия. Ще напомним само за неаполитанското пратеничество до Търново от лятото на 1274 г., водено от рицаря Лузинян и професора по право Стефано Белаконе. Включването на юрист в преговорите с Търново може да се обясни с нуждата от подготвено лице, което да разясни каноничните аспекти на въпросите за бъдещето на Българската църква²³.

Цитираният по-горе текст от папското послание има важно значение за изясняване първоначалната позиция на Българското царство и респективно на Търновската патриаршия към Лионската уния. Дори повърхностен прочит доказва, че въпреки повдигнатите на Събора въпроси за бъдещето на Сръбската и Българската църква и неблагоприятното решение, което се очертавало за тях те подкрепят Унията. Това се доказва категорично и от едно писмо на папа Николай IV до търновския патриарх Йоаким III от 23.III.1291 г. В него се напомним, че преди години Джироламо д'Асколи (бъдещия папа – Николай IV), пребивавайки в двореца на Михаил VIII Палеолог, се среща с архиепископа на българите, който е придружен от бъдещия търновски патриарх Йоаким III. Тогава в присъствието на василевса и папските легати Йоаким гласно изказва виждането за подчиняване на Търново на Римската църква²⁴.

Въпросната среща може с голяма доза сигурност да се датира между 1272 и 1274 г. При това положение логично изглежда, че българската църковна делегация е изпратена в Константинопол, след като получава информация за грамотата на Михаил VIII Палеолог от 1272 г. Въпросното заявление представ-

лява политически ход за ограничаване замислите на византийския автократор. При подобен развой на събитията се обезсилва планираното преминаване на Търновската катедра под юрисдикцията на Охрид.

В заключение става ясно, че непосредствено преди и след сключването на Лионската уния българската църковна и светска власт изразява готовност да се подчини на папата²⁵. Поради липсата на информация може само да се предполага как се развиват събитията след това. Както и това дали подобна политика е довела до разкол в средите на висшето духовенство и е поставила на изпитание авторитета на светските и духовни власти. Ясно е само, че отрицателното отношение спрямо Унията от страна на Българската църква датира най-рано от 1276/7 г. От това време разполагаме с известната приписка в която патриарх Игнатий е наречен „стъп на православието“²⁶. В случая внушението е повече от ясно – Търновската патриаршия е обединител на православните народи след „отстъпването“ на Цариградската църква-майка.

Друг индикатор за завръщането на българските църковни и светски власти към православните позиции е пратеничеството на царица Мария до египетския мамлюкски султан и търсенето на контакти с опозиционно настроения към латинофилската политика Йерусалимски патриарх Григорий I (?–1298). От своя страна, той поема ангажимента да координира плановете на антиуниатските сили с александрийския патриарх Атанасий III (1270–1308) и антиохийския Евтимий²⁷. Ще напомним, че българската владетелка е дъщеря на сестрата на Михаил VIII Палеолог, Ирина Палеологина (монахиня Евлогия). Последната се ползва с широко влияние сред византийските църковните среди. След 1269 г. тя създава своя православна „партия“, която системно се противопоставя на преговорите с Запада²⁸. Пахимер съобщава, че царица Мария остро критикува сключването на Унията и получава актуална информация за събитията в Цариград от пратениците на майка си и пътуващи монаси²⁹. Въпреки, че тази дипломатическа инициатива не се увенчава с успех, тя е показателна за ролята на II Лионски събор в динамиката на българската външнополитическа активност.

Своеобразен отклик на Лионската уния сред българското духовенство се съдържа в най-ранният домашен образец на мъченически тип агиографско съчинение. Става въпрос за „Житие на зографските мъченици“. Въпреки сериозните основания този текст да се датира от XV век³⁰, ние сме склонни да приемем, че той все пак е отзвук от близки по характер до описаните в него събития. Освен това текста говори най-общо за настроенията на българското монашество спрямо „латиномислещите“. Както е известно, производението е посветено на българските монаси от Светогорската обител Зограф, загинали на 10 октомври 1275 г. при нападение на латински отряд. Събитията се свързват с посещението на папски легати, които трябва да инспектират реалното осъществяване на поетите в Лион задължения на източните християни. Иноците от Зограф отказват да приемат въпросните посетители. Като наказателна мярка отряд „латинци“

нападат и разграбват манастира. Кулата, в която намират спасение 22 духовници и четирима миряни е опожарена. Пламъците поглъщат всички богатства на библиотеката. Двадесет и един монаси изгарят, а един се хвърля от стената и умира от раните си на 8 ноември същата година. Вероятно непосредствено след тези събития загиналите са канонизирани от светогорското монашество³¹.

С тези събития и самото „Житие на зографските мъченици“ са свързани още две творби 1. Сказание (повест) за Света гора, от Стефан Светогорец (издадено в Светогорския манастир Ивирон през 1659 г.) 2. Сказание (повест) за разорението на Атон от латинците, днес познато по късен препис от 1863 г. В неговия край е посочена датата 10 октомври 1280 г. Изказаната от Б. Ст. Ангелов теза, че тя е свързана с времето на съставянето на „Житието на зографските мъченици“³², остава спорна. В текста се говори за управлението на Михаил VIII Палеолог в минало време, т.е. окончателното съставяне е станало след неговата смърт през декември 1282 г.³³

Освен върху тези две произведения, „Житието на зографските мъченици“ оказва влияние и върху съдържанието на едно „Послание“ на светогорските манастири до московския велик княз Василий II Василичевич (1425–1433; 1433–1446; 1447–1462). Неговото съставяне е свързано с отрицателната реакция на Атонското монашество към решенията на Фераро-Флорентинския събор (1438–1439) и поредното обединение на Църквите³⁴. Тази литературна традиция очертава мъченическата гибел на зографските монаси като едно от най-ярките проявления на съпротива срещу Лионската уния в Православния свят. Българските иноци заемат почетно място сред имената на пострадали за православната вяра византийски светски и духовни лица.

В обобщение можем да констатираме нееднозначните параметри в отношението на българската православна църква спрямо Лионската уния. Първоначалната позиция е резонна и оправдана с цел парирание на византийските претенции. Отчасти подобен дипломатически ход укрепва позициите на Константин-Тих Асен не само в международен, но и във вътрешнополитически план. От готовност за обвързване с Папството до идеята за обединение на православните сили против униатите и „латинофилите“ изминават само няколко години. Тази сравнително бърза промяна се предопределя от динамичната политическа обстановка в Европейския Югоизток и интересите на българската държава. Що се касае до монашеските среди подобно на своите събратя от Империята, българските иноци остават също неизменно предани на Православието. С голяма доза сигурност можем да предполагаме значителната роля на техния глас върху промяната в политико-църковната ориентация на българската държава и Църква. По този начин разгледаните накратко събития очертават значимото място на България в общоевропейския диалог на християнския Изток и Запад през втората половина на XIII век.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Gjuzelev, V.** Das Papstum und Bulgarien im Mittelalter (9. – 14. Jh.). – *Bulgarian Historical Review*, 1977, № 1, 40–58; **Гюзелев, В.** България и Римската църква (IX–XIV век). – В: България в света от древността до наши дни. Т. 1. София, 1979, 277–283; **Данчева-Василева, А.** България, Папството и западноевропейската политика през първата половина на XIII век. – *Известия на Института за История*, Т. 28. 1985, 186–214; **Гюзелев, В.** Православната и католическата църква в историята на българския народ през XIII – началото на XV век. – *Македонски преглед*, 1992, № 1, 108–114; **Същият.** Кратък очерк върху отношенията между Римската църква и Българското царство през Средновековието (IX–XIV в.). – В: Католическата духовна култура и нейното присъствие и влияние в България. София, 1992, 71–83; **Същият.** България в папската политика на Балканите през 1352–1396 г. – ГСУ, Център за славяно-византийски проучвания „Ив. Дуйчев“, Т. 86 (5), С., 1992–1993, 41–50; **Божилков, Ив. В. Гюзелев.** История на средновековна България VII–XIV век. С., 1999, 443–448, 478–500, 539, 550–552, 604–605; **Чолова, Цв.** Българската Църква и опитите за уния през Средновековието. – В: Религия и Църква в България. Социални и културни измерения в православието и неговата специфика в българските земи. София, 1999, 116–129; **Данчева-Василева, А.** Контактите на българската държава и Църква с Римокатолическата църква през XIII–XIV век. – В: Държава & Църква – Църква & Държава в българската история. София, 2006, 104–120.

² **Дринов, М.** Три грамоти, дадени от императора Василий II на българския охридски архиепископ Йоан около 1020 г. – В: Избрани съчинения. Т. 1. София, 1971, 363–372; **Иванов, Й.** Български старини из Македония. (София, 1931, reprint, 1970), 550–562; срв. и коментара на В. Тъпкова-Займова в Гръцки извори за българската история, Т. 6. С., 1965, 40–47.

³ **Дринов, М.** Въпросът за Българската и Сръбската църкви пред съдилището на Лионския събор в 1274 г. – В: Избрани съчинения. Т. 1 София, 1971, с. 380.

⁴ **Roberg, V.** Die Union zwischen der Griechischen und der lateinischen Kirche auf dem II. Konzil von Lyon. Bonn, 1964; **Franchi, A.** Il Consilio II di Lione Secondo la ordination concilii generalis lugdunensis. Roma, 1965; **Wolter, H., H. Holstein,** Lyon I et Lyon II. Paris, 1965; **Roberg, V.** Das Zweite Konzil von Lyon (1274). Paderborn Verlag, 1990.

⁵ **Дринов, М.** Въпросът, 383; **Gelzer, H.** Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche. – *Byzantinische Zeitschrift*, 2, 1893, 42–46; **Roberg, V.** Das Zweite Konzil von Lyon (1274). Paderborn Verlag, 1990, 269–270; **Коларов, Хр.** Вторият Лионски събор през 1274 г. и въпросът за независимостта на Българската Църква. – Трудове на Великотърновския университет „Кирил и Методий“, Т. 16, кн. 3 [1978–1979], София, 1980, 29–35.

⁶ **Петков, К.** Средновековна България и Лионската уния: един малко известен епизод от политическите биографии на патриарх Йоаким III и папа Николай IV. – В: Палеобалканистика и старобългаристика. Първи есенни национални четения “Професор Иван Гълъбов”. Велико Търново, 1995, 363.

⁷ На тези проблеми изчерпателно се спира **Тъпкова-Займова, В.** Дюканжов списък. – *Palaeobulgarica*, 2000, XXIV/3, 26–29. Мимоходом ще отбележим виждането на **V. Zlataski**, *Prima Justiniana im Titel des bulgarischen Erzbischofs von Achrida*. – *Byzantinische Zeitschrift*, 1929–1930, 30, S. 484–489, че теорията за тъждествеността на Охрид с Прима Юстиниана възниква в края на XI и началото на XII в., когато архиепископията се стреми да запази

автокефалност под натиска на Цариградската патриаршия и има опасност при норманските нашествия част от епархиите да минат под върховенството на Рим.

⁸ **Гръцки** извори за българската история. Т. 11. С., 1983, с. 128 (превод Ал. Милев).

⁹ **Гръцки** извори за българската история. Т. 8. С., 1971, с. 163 (превод М. Войнов).

¹⁰ **Златарски, В.** История, Т. 3. 382–385, където е цитиран и **Василевский, В. Г.** Обновление болгарского патриаршества при царе Йоане Асене II в 1235. – Журнал Министерства Народного просвещения, 238 (1885) II, 211–212. Несъгласие със съобщението на Н. Григора и в **История на България**. Т. 3. София, 1982, 185, бел. 54. (Г. Цанкова-Петкова)

¹¹ **Ников, П.** Църковната политика на Иван Асен II. – Българска историческа библиотека, 1930, № 3, с. 95.

¹² **Иванов, Й.** Български старини из Македония, с. 564; **Атанасов, Г.** Дръстърската митрополия през Второто българско царство. – В: ТАНГРА. Сб. В чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев. София, 2006, 659–684.

¹³ **Иванов, Й.** Български старини из Македония, с. 557.

¹⁴ **Николова, Б.** Неравният път на признанието. София, 2001, 89–98.

¹⁵ **Тъпкова-Займова, В.** Между Охрид и Търново (Оформяне на църковната и културна политика на Търновска България). – В: Търновска книжовна школа. Т. 6. В. Търново, 1999, 342–343.

¹⁶ **Матанов, Хр.** Балкански хоризонти. История, общества, личности. Т. 1. София: Парадигма, 2004, 191.

¹⁷ **Снегаров, Ив.** История на Охридската архиепископия, Т. 1. София, 1924, 2. фототипно издание. София, 1995, 90–92, само в периода от започването на въстанието да 1204 г. Охрид губи в полза на Търновската епископия следните епархийски центрове: Видин, Средец, Велбъжд, Ниш, Браничево, Белград, Призрен, Скопие. Стесняването на охридския диоцез продължава и по-късно, особено след битката при Клокотница (1230) – **пак там**, 194–195.

¹⁸ **Голубинский, Е.** Краткий очеркъ историй православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской. Москва, 1871, с. 452.

¹⁹ **Снегаров, Ив.** История, 135–141.

²⁰ **Биярски, Ив., И. Илиев.** Папа Николай IV и българите, 178–179.

²¹ **Биярски, Ив., И. Илиев.** Папа Николай IV и българите, с. 172. Латински текст на с. 166 “De terra sagora et servia quia sicut omnes sciunt quod sine voluntate et conscientia apostolice sedis nec patriarcha potest fieri nec ecclesiasticus honor alicui”. Посланието е запазено в два преписа. Първият се намира във Ватикански регистър № 29А, а вторият в латински ръкопис от Бордо.

²² **Биярски, Ив., И. Илиев.** Папа Николай IV и българите, 172–173. латински текст на 166 “Nec autem omnia facta sunt contra canones et consuetudinem ecclesiasticam et petimus correptionem unionem ecclesiasticorum, littere eorum quas miserunt ad Constantinopolitanum patriarcham ioseph manifestant. Item quod fiant littere ex parte sanctissimi domini nostri pape ad latinos qui serviunt imperatori ad milites et servientes ut secundum suum iuramentum recte et fideliter serviant ei et non inveniant occasionem de cetero de scandalo ecclesiarum quod fuit prius”.

²³ **Андреев, Й.** Отношенията между България и Неаполитанското кралство през втората половина на XIII век. – Исторически преглед, 1978, 4, с. 71; **Биярски, Ив., И. Илиев.** Папа Николай IV и българите, с. 179.

²⁴ **Биярски, Ив., И. Илиев.** Папа Николай IV и българите, 175–176, латински текст на 171–172, “Tenet enim probabiliter nostra credilitas, quod in hiis iuxta dei, et nostrum beneplacitum

prosequendis, exhibebis te voluntarium facilem atque promptum, cum tu si tamen ille sis qui tunc erat archiepiscopus Bulgarorum, olim coram quondam magnifico viro Michaele Paleologo imperatore Grecorum illustri, eo tempore Constantinopoli residente professus fueris in palatio de Blachavria coram nobis sicut atua excidisse memoria non credimus oraculo vive vocis te pape Romano immediate subesse tuncque ad hoc ad quod te nunc inducimus dispositus videbaris.” **Билиарски, Ив.** Животът и страданието на един български предстоятел от втората половина на XIII век. – В: Търновска книжовна школа. Т. 7. Велико Търново, 2002, с. 427.

²⁵ **Biliarsky, Iv.** La Bulgarie, L’Empire et la Papauté au Concile de Lyon II. — *Mediterranées*, 1998, № 16, 86–87.

²⁶ **Дуйчев, Ив.** Изъ старата българска книжнина. Т. 2. София, 1944, 65.

²⁷ **Павлов, Пл.** България, Византия и Мамлюкски Египет през 60-те–70-те години на XIII в. – Исторически преглед, 1989, № 3, 15–24

²⁸ **Laurent, V.** Notes Chronologie et D’Histoire Byzantine de la fin du XIIIe siècle. – *Revue des études byzantin*, 1969, 27, 211–213

²⁹ **George Pachymeres, De Michaelo et Andronico Palaeologis libri tresdecim**, Rec. I. Bekker, Bonnæ, 1835, I, p. 428 [=ГИБИ, Т. 10. С., 1980, 169–170]; **Шиваров, Н.** Причини за съпротивата на Българската православна Църква срещу Лионската уния от 1274 г. – Духовна култура, 1974, № 5, с. 8.

³⁰ **Rigo, A.** La Διήγησις sui monaci athoniti martirizzati dai latinofroni (BHG 2333) e le tradizioni athonite successive: alcune osservazioni. – *Studi veneziani*, [N.S.] 1988, 15, 71–108; **Божилков, Ив.** „Мъчение на зографските монаси”. Легенди и факти. – В: Светогорска обител Зограф. Т. 2. С., 1996, 175–189; **Павликянов, К.** История на българския светогорски манастир Зограф от 980 до 1804 г. София: Академично издателство, 2005, с. 28.

³¹ Българската литература и книжнина през XIII век. Ред. **Ив. Божилков** и **Ст. Кожухаров**. София: Български писател, 1987, 62–64, коментар и бележки на с. 225–228.

³² **Ангелов, Ст. Б.** Три исторически разказа. – *Известия на Института за история*, 1964, 14–15, 475–483;

³³ **George Pachymeres, De Michaelo et Andronico Palaeologis libri tresdecim**, Rec. I. Bekker, Bonnæ, 1835, I, 530–532.

³⁴ **Ангелов, Ст. Б.** Из история на „Разказ за зографските мъченици” – В: **Ангелов, Ст. Б.** Руско-южнославянски книжовни връзки. София, 1980, 102–119.